

A szellemi termelési mód alternatívájáról

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *A „szellemi termelési mód”*.
Budapest, Kossuth Kiadó, 2013

Túl a történelmi kapitalizmuson és túl a létezett szocializmuson, a termelési mód marxi alapú elméletének szellemi termelési módként történő újjító értelmezésével jelentkeztek a szerzők – így lehet egy mondatba foglalni ezt a nagy vállalkozást. Csak a monumentális építészethez hasonlítható a szociológus szerzőpáros értékes munkája, amelyben témájuk összes vonatkozását részletesen tárgyalják. Miközben ez csak tervezett trilógiájuk középső darabja, amelyet egy humánetológiai-antropológiai mű megelőzött (*Túlélési stratégiák*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2007), ráirányítva a figyelmet az ún. túlélési stratégiákra; és követni fog egy harmadik könyv „A szimbolizáció”-ról, amely az új formációnak megfelelő ismeretelmélettel, az ismeretek rendezésének új módjaival kíván foglalkozni. Éppen egy új formáció körvonalazódása adhat társadalmi háttérrel annak nívumokat tartalmazó ismeretelméletéhez. A most bemutatandó könyvben talán a formációelméleti vonatkozás a legfontosabb – esetleg csak számunkra? –, de a szociológusi, Millstől Bellig, Gorztól Bourdieu-ig, Gouldnertől Beckig vonuló reprezentáció és a Hegeltől, Marxig, Max Scheler-től Hardt–Negriig terjedő filozófiák és esetenként a történelmi és ökonómiai fejtegetések sem megkerülhetők. Miért? Például azért, mert „következetes etikát éppen az embernek a nembeli természetére lehet alapozni, vagy mert a szellemi munka jórészt az értelmiségnél koncentrálódik, ezért a szerzők bevonják értelmezésük körébe az értelmiségre vonatkozó szociológiai felfogások egy részét, mivel a probléma érintkezik a jelen kapitalizmusát tagadó, és a jövőt potenciálisan hordozó szellemi termelési móddal (SZTM). Hasonlóan az ipari, a posztindusztriális, a hálózati társadalom felfogásokhoz vagy az államszocializmus mérlegéhez, melyeknek alternatívájaként éppen a SZTM kínálkozik Kapitányéknál. Keresik ezen alternatíva szociológiai hordozóit, alanyát, a „szellemi termelőket”, s ezért szembesítik következtetéseiket mindazokkal az elméletekkel – itt a keresésben elég messzire, talán túl messzire is mennek –, amelyek így vagy úgy érintkeznek a szellemi termelés és termelők kérdéskörével.

A művön túli, külsődleges kérdés, de kérdés, hogy a mai mediatizált világban ki olvas el egy ilyen terjedelmű munkát? Hogyan lehet gondo-

latilag átfogni 1 857 000 karaktert (46,5 szerzői ívet, 632 sűrűn szedett oldalt) kivevő anyagot? Azt gondoljuk, koncentráltabb kifejtésben, az SZTM-ra való intenzívebb szelektálással, azaz kevesebb anyag mozgatóásával „a kevesebb több lehetett volna”. Bármilyen érdekesekek és értékesek a rizikó-, a kontroll- és a hálózati társadalomról, vagy az értelmiség sajátosságairól szóló leírások és elemzések, csak áttételesen, közvetve állnak kapcsolatban a SZTM feszesebben vett problematikáival. Az értelmiség ugyan *nemcsak szakértelmiségit* jelent, amely a rész munka – társadalmi össz munka megosztásában, egy-egy részterület magasan képzett specialistájaként definiálódik, hanem olyan *transzkontextuális tudástípust* is, amelyet csak valóban kifejtett személyiségű egyedek hordozhatnak – véleményünk szerint (is).¹ A SZTM-ben viszont nemcsak a szellemi és a fizikai munkamegosztásnak, hanem az előbbi dualizmusnak a meghaladása is szükséges (*en principe* erre is szükség lenne). Hogy egy ilyen helyzet hogyan írható le és érhető el, ezt tekintjük a feszesebb problematikának, amely nem feltétlenül igényli a közelmúlt vagy a jelen értelmiségszociológiai magyarázatainak bemutatását. Hozzátevé: Marx racionális történelemfilozófiai hipotézisének, a munka, a mindenféle munka közvetíttelen, azaz nem áruviszonyok által szervezett társadalmiságának és vele az emberi személyiségnek, tehát egyben a nemnek a kibontakoztatása ma is érvényes probléma. A szerzőpáros feltétlen érdeme és progresszív törekvése, hogy mindezt sajátos, újszerű értelmezésben napirenden tartja, mégpedig egy oly korban és országban, ahol és amikor a közvélemény jó része számára a kommunizmusból („a mi van a tőkén túl?” – a la Mészáros István ésszerűen felvethető kérdéséből) sikeresen szitokszót csináltak a burzsoázia ideológiai államapparátusai. (Miközben e dicső rendszer honi változata kevesebb mint negyedszázad alatt négy-millió szegénységet, benne másfél millió mélyszegénységet produkált, a közjavak radikális lepusztítása – és kevesek oligarchikus gazdagsága mellett). Szerencsénkre a társadalomtudomány még nem vált teljesen a közvéleményt előállító kultúripar szolgáltójává, s az *Eszmélet* alapító szerkesztői ennyiben szabadon mozoghatnak tárgyak kifejtésében.

Nem kívánunk teljes keresztmetszetet adni a gazdag problematikáról – ez egyébként kitűnően áttekinthető a hasznos tartalomjegyzékből –, ellenben megpróbálunk kedvet csinálni az általunk centrálisnak tekintett SZTM-értelmezésről. Éppen mert vonzó a szerzőpár programja: „mivel magyarázhatjuk mai világunknak a korábbiaktól eltérő sajátosságait” és a „mi felé haladunk?” kérdéseire adható egyik válaszlehetőségként kínálják fel a „*szellemi termelési mód*” fogalmát. Igaz, nagyon átfogó, bemérhetetlen időtávlatban teszik ezt, ami meg is könnyíti számukra, hogy *kritikailag elhatárolódjanak az általuk politikai marxistának nevezett felfogástól*, amely a tőkés társadalom politikai cselekvéssel történő átalakíthatóságára helyezte a hangsúlyt. Ha a szerzőpáros törekvéseit akarja az ember pozícionálni, akkor azt lehet erről mondani – s emögött a kapitalizmus transzcendálódásának/transzcendálásának persze nagyon

reális problémái feszülnek –, hogy se valamilyen spontán összeomlás, se a spontán vagy tudatos forradalmiság nem igazán segíthet, mert a *fő folyamat a termelőerők forradalmaként a spontán belenövés a Szellemi Termelési Módba* („a kapitalizmus új társadalmi paradigmával való felváltása alapvetően nem a politikai szférában dől el, hanem azokban – az azóta is zajló – hétköznapi küzdelmekben, amelyekben a szellemi termelés logikája teret hódít el a tőkeelogikától” – írják. Ezzel megszüntetik a kétségtelenül gyakran fellépő feszültséget a marxi alapozású társadalomelemzés magas szintű tudományossága és a mozgalmi-politikai cselekvés kettőssége között. Továbbá bevallottan az SZTM elmélete leggyengébb pontjának – kétségkívül – annak hipotetikus jellegét tekintik). Ha viszont egy ilyen steril tudományos állásponton vagyunk, akkor nem sok szót érdemes vesztegetni, mondjuk, „Az államszocializmus” fejezet problémájára, hiszen azt igencsak kevesen gondolhatták, hogy a viszonylagos elmaradottság talaján, az Elbától keletre létrejött és 1989/91-ben megdöntött kísérletek esetében igazi relevanciája lehetett volna bárminő SZTM-nak. A szerzőpáros tőlünk eltérően, kevésbé megértően viszonyul e kísérletekhez a 7. fejezetben, viszont hajlik arra, hogy sok-sok önhiba gátolta az államszocializmust lehetséges belső potenciáljának, a SZTM-nak a kibontakoztatásában.

Klasszikusokra kiterjedő műveltségük, hasznosított formaelméleti tudásuk és a modern szociológiai témák együttes kezelése nagy irodalomismeretet mutat – ugyanakkor igencsak témában jártas olvasót feltételez, aki képes megbirkózni a hatalmas, hömpölygő gondolatáramlatokkal, vizsgálódásokkal, érvelésekkel, levezetésekkel. Egyetértően emeljük ki, hogy olyan, a marxi elmélet humanista vonalát képviselő interpretációról van szó, amely nem húz episztemológiai cezurát a fiatal és az érett, a filozófus és a közgazdász Marx közé, hanem a *nembeli lényegnek* a klasszikus német filozófiában fogant és a szerzőknél is etalonként szolgáló axiómáját alkalmazza. Bármilyen fejlett munkamegosztás és funkcionális differenciálódás mellett – lett légyen szó a XIX. vagy a XXI. századiról – a „dolgok és összefüggéseik végső mértéke az ember” maradt. Ahogy Marx az volt, a szerzőpáros is humanista elkötelezettségű.

No, de lássunk neki ígéretünk teljesítésének: miből tevődik és tevődhet össze a szellemi termelési mód, és mi minden jelent „szellemi termelést”? Ezt a XIX–XX. századi fejlődés vonásaiból lehet levezetni. Áttekintően összefoglalva: „*a relatív értékőbblet szerepének megnövekedése az abszolút értékőbblettel szemben, az innováció szerepének felértékelődése, a szellemi munka szerepének megnövekedése a fizikai munkával szemben*, (ami nemcsak az értelmiség aránynövekedését jelenti, de a szellemi mozzanatok növekedését is a fizikai munkavégzés folyamatában). A szellemi termelőmód ezen mozzanatai akkor kerülnek abba a helyzetbe, hogy többé ne a tőkés termelési mód fennmaradását segítsék, hanem a szellemi termelés sajátos szemléletmódját változtassák egy új formáció alapjává, amikor az állandó technikai innováció és az ezzel járó állandó

fejlődés – a tőkés társadalomnak kezdetektől felhasznált sajátossága – *áttérjed a társadalom szerkezetéhez való innovatív viszonyra is, vagyis amikor a szellemi termelők magát a társadalmi formát kezdik termelni*². Ezt a néhány sort, minden egyes összefoglaló tételét illetően, hosszas elemzések követik, fejezetként vagy résztémákként.

Marx és Engels gondolatmenetei azt sugallják, hogy a „szabadság birodalma” (= kommunizmus mint az emberiség előtörténetével szembeni igaz története), amelyet az osztálytársadalmak meghaladójaként feltételeznek: lényegében a szellemi termelési mód társadalma. Csak-hogy a marxi elmélet félrecsúszott ott és akkor, amikor az *új termelési módot hordozó osztály alanyának nem a szellemi termelőket*, hanem a kapitalizmussal szemben okkal-joggal szerveződő, de az *új termelési mód immanens tendenciáit nem hordozó és némiképp idealizált munkásosztályt tette meg*. A tőke alapvető szempontja, a profitorientáció a kapitalizmusban társadalomalkotó elvvé vált, ami a szellemi termelést egyszerre ösztönzi és akadályozza; a tőke – mint új uralkodó erő – számára a szellemi termelés eszközzé válik, a szellemi termelés pedig a maga társadalomalakító energiáit (és sajátos termelőmódját) most már az új uralkodó erővel, az új renddel szemben is kezdi kibontakoztatni. A szellemi termelő ily módon ugyanolyan „harmadik erővé” válik, mint a feudalizmus társadalmában a polgárság, éppen mert keletkezésekor kívül állt a rendi, feudális viszonyrendszeren. A szellemi termelés természete pedig nem osztályjellegű, nem kapcsolódik a magántulajdonhoz, amely a kapitalizmusban domináns tulajdonforma, így az osztály nélküli társadalom lehetőségét immanensen magában hordja. Azért is, mert „a szellemi termelés logikája számos ponton ellentétes a tőke logikájával, s ezért a szellemi termelők termelőmódja nemcsak az egyszerű tagadás módján, tehát negatívan áll szemben a csereérték uralma alatt álló világgal, hanem tartalmaz állításként, tehát pozitíve szembeállítható alternatív mozzanatokat is.” Például: 1. a *szellemi termék* használata során nem kopik el, mint a fizikai dolgok, sőt kollektív használat és gazdagodás jellemzi; 2. természetének ellentmond a monopolizálása, mert fejlődésének érdeke, hogy minél többen használják és variálják; 3. indukálja nem a piaci kereslet, hanem az egyéni-emberi szükséglet. („Közkinccs” – mondhatjuk összefoglalóan a szellemi termékre). „Mihelyt a munka közvetlen formában többé nem a gazdagság nagy forrása, akkor a munkaidő többé nem mértéke és szükségképpen nem mértéke a gazdagságnak és ezért a csereérték a használati értéknek. A tömeg többletmunkája nem feltétele többé az általános gazdagság fejlődésének, éppúgy nem, mint a kevesek munkátlansága az emberi faj általános erői fejlődésének. [...] Egyfelől tehát a tőke a tudomány és természet, valamint a társadalmi kombináció és a társadalmi érintkezés minden hatalmát életre hívja, hogy a gazdagság teremtését (relatív) függetlenné tegye a reá felhasznált munkaidőtől. Másfelől ezeket az így létrehozott óriási társadalmi erőket a munkaidővel akarja mérni, és azok közé a határok közé akarja beszorítani, amelyek

ahhoz szükségesek, hogy a már létrehozott értéket mint értéket fenntartsák. [...] Az állótoke fejlődése jelzi, hogy milyen fokig vált az általános társadalmi tudás, ismeret közvetlen termelőerővé, és ezért milyen fokig kerültek magának a társadalmi életfolyamatnak a feltételei az általános intellektus ellenőrzése alá és vannak neki megfelelően átformálva. Milyen fokig vannak a társadalmi termelőerők termelve, nemcsak a tudás formájában, hanem mint a társadalmi gyakorlat, a reális életfolyamat közvetlen szervei.” (Marx, 1984, MEM 46/II. 168–170.) A „*munkás*”, aki „*a termelési folyamat mellé lép*”, illetve a „*termelőerővé vált általános tudás, ismeret*” *alanya ebben a szövegrészletben egyértelműen a szellemi termelő* – interpretálja a Grundrisse híres passzusait a szerzőpáros.

„A marxista mozgalmak ebben a vonatkozásban a huszadik században (legalábbis részben) zsákutcában jártak. A munkásság »felszabadítása« nem jelenthet egyebet, mint a bérmunkás-viszony megszüntetését és a munka olyan szétदारaboltságának feloldását, ami a munka szükségképeni megosztását nem az egyéni képességek, motivációk, sajátosságok alapján valósítja meg, hanem az egyén képességeinek részterületekre szorításával, sorvasztásával. A munkásság felszabadítása nem jelenthet egyebet, mint a fizikai és szellemi munka közötti elidegenedés leküzdését, a munkásság *szellemi termelővé* változtatását. A marxista mozgalmak tettek ugyan ennek érdekében is erőfeszítéseket (említettük már a munkás önképzés jelentőségét, s lesz még szó a szocializmusok oktatás-, és kultúrpolitikájának ezzel kapcsolatos sajátosságairól), de az elméletben meghagyott ellentmondás másik pólusának engedelmességgel, jelentős részben ezzel ellentétes irányban, a szellemi termelőknél a munkásosztályba integrálásával, a munkásosztálynak való alárendeléssel próbálták a fizikai és szellemi munka közti szakadékot megszüntetni, ez pedig nem növeli a (fizikai) munkásság szabadságát, a szellemi termelőket viszont csökkenti. (És ezzel lényegében ugyanabba az irányba tereli a szellemi termelőket, amelybe a tőke is szeretné).”

„Marxék egyes megfogalmazásaiból, tevékenységük jellegéből is következik a későbbi marxisták extrém *politizmus*a (jelentse ez a politizmus a parlamenti politizálás fetiszizálását, mint a szociáldemokratáknál, vagy a »forradalmi«, akcionista politika fetiszizálását, mint a bolsevikoknál); ez az extrém politizmus alapvetően a *politikai cselekvéstől* várja a társadalom átalakítását, ami megint csak ellentmond a marxi elmélet történelem-szemléletének. Ellentmond azért is, mert a marxi elmélet mint program egyik sarkalatos pontja az elidegenedés megszüntetése, ezt pedig nem lehet olyan elidegenedett eszközökkel elérni, mint amit a modern politikai cselekvés nyújt: a modern homo politicus – mint ezt számos huszadik századi példányán láthattuk – végtelenen elidegenedett, személyisége töredékére redukált életgyakorlatot folytat, s már csak ezért is alkalmatlan egy valóban felszabadító program végigvitelére”. Ha a politikai elidegenedést illetően értjük és el is fogadjuk e kritikát, gondot jelent, hogyan egyeztessük össze az extrém politizmusról mondottakat a történetileg

fellépett szociáldemokrata és kommunista mozgalmak helytálló, pozitív értékelésével. Idézzük: „A centrumbeli szociáldemokrata pártoknak a tőkével folytatott osztályküzdelleme, az általuk képezett ellensúly nélkül a félperifériák kommunista forradalmainak sokkal kevesebb esélyük lett volna a lekapcsolódásra; a kommunista forradalmak (és azok fenyegetése, illetve a forradalmak nyomán létrejött államszocializmusok viszonylagos eredményei) nélkül viszont – mint ez már évtizedek óta sokak számára evidencia – a nyugat-európai szociáldemokrácia jóléti társadalmi sem valósulhattak volna meg. Amit a világ munkásosztálya a tőkével szemben elért, azt a szociáldemokrata és kommunista stratégiák együtt érték el, s e tekintetben szempontunkból a legfőbb: a tőkének a szellemi termelés fejlesztése felé forduló stratégiája. Abban, hogy a huszadik század megindult a szellemi termelési mód felé, megvan a maga szerepe a *szociáldemokratáknak*, a kommunista *államszocializmusoknak* és a *tőkének* egyaránt” – írják és emelik ki.

Mi a helyzet a szellemi munkával? Hiszen minden emberi munka valamely mozzanatában szellemi. A válasz nem az „értelmiségi”, vagy a szellemi munkavégzők más hagyományos megjelölése. Mindenki szellemi termelő, minden egyes ember részt vesz az emberiség ön-újratermelési folyamatában. Ám a kategóriának van differentia specificája, mégpedig „mindenki annál nagyobb mértékben nevezhető szellemi termelőnek, minél több olyan szellemi tevékenységet folytat, ami azután termelési tényezővé válik az emberiség ön-újratermelési folyamatában”, tehát a szellemi és nem szellemi mozzanatok arányában állandó a növekedés a szellemi mozzanatok oldalán: egészen odáig, hogy *a szellemi termelés önmagában válik termelési tényezővé*, fejlődik önálló termelőmóddá, és szorítja vissza az egyéb termelőmódokat. Éppen úgy, ahogy az új, innovatív termelőerők szétfeszítik a fennálló tőkés termelési módot és annak tulajdonviszonyait. „Az új, a kapitalizmus logikájával ellentétes logikájú termelőerők a szellemi termelésben jöttek és jönnek létre, az új termelési viszonyok a szellemi termelők között alakulnak ki, és a formációváltás akkor következik be, amikor a szellemi termelők – levetvén a tőkés kereteket – a maguk viszonyait és a maguk termelőmódját juttatják érvényre, és – ilyen értelemben – uralkodóvá teszik a társadalomban”. A szellemi termelők csak akkor és éppen azáltal hozhatnak létre társadalmi alternatívát a kapitalizmussal és az egész osztálytársadalommal szemben, hogy a szellemi termelésben „értelmiségként” való elkülönülésük feloldódik, s a társadalmi élet totalitását szervesen-organikusan hatja át a tudás és az információgazdaság. A tőkés rendszeren belüli paradigmaváltás vagy pedig a formációváltás kérdését a mennyiségbe minőségbe átcsapása döntheti el: a minőség- és szükségletelvnek kell felülkerekednie a verseny- és haszonelv által működtetett, piac által integrált ipari kapitalizmuson. „Hosszú távon a tudás – bizonyos értelemben – jóval nagyobb fenyegetést jelent a pénzügyi hatalomra, mint a szakszervezetek vagy az antikapitalista politikai pártok. Az információs forradalom ugyanis

viszonylagosan csökkenti az egységnyi termékhez szükséges tőkét. Mi lehetne ennél súlyosabb változás egy tőkés gazdaságban?” – idézik egyetértően Alvin Toffler szerzőink.³

Befejezésül e szimpatikus interpretációval kapcsolatban óvatos szkepszisünket fogalmazhatjuk meg. Az *információ* és a tudás, eltérően a Toffler-idézettől, aligha azonosítható. Továbbá a társadalmi viszonyokba ágyazottan működő *tudás (savoir)*, amely – mint Hobbes és Foucault nyomán tudjuk – több és más mint az *ismeret (connaissance)*. A ket-tő közül a tudás a fontosabb, amelynek felhasználása társadalmilag kondicionált, érdekfüggő. Így bár minden információ vagy azok jelei tárolhatók, jelfolyamként a világhálón közvetíthetők, problémamegoldó műveletekre alkalmasak (s az információk csak a megoldással válnak tudássá), továbbíthatók és terjeszthetők, napjainkban ezek elérhetősége is áruformát ölt. Minimum abban, hogy kell hozzá számítástechnikai apparátus, nem is beszélve az elérhetőség és a szolgáltatások megfizetésének visszterhes módjairól. Az *open source* speciális problémája (public = szabad hozzáférés + commons = közösjóság-jelleg → szabad felhasználás) önmagában aligha hozhat áttörést a tőkés magántulajdoni viszonyok komplexitásában, bár kétségtelenül kollektív szellemi termék. (A reprodukció mai szintjén veti fel a saját munkán alapuló köztulajdoni és fejlesztését-használatát.⁴) Az ismeret pedig mint olyan, mint nevelődés és oktatás útján elsajátítható szellemi tartalmak – legalábbis egy részét illetően –, eddig is ingyenesen állt rendelkezésünkre, például a nemzedékek és nemek közötti reciprocitás (kölcsonosság, szolidaritás) szervező elvén nyugvó családban. Ezért a szellemi termelési módra alapozott áttörési formulákkal kapcsolatban, éppen annak érzékeltetett belső komplexitása okán – lehetnek kételyeink. A legfőbb termelőerő éppen tudásával maga az ember, és eddig ennek ellenére igen sokféle társadalmi forma és termelési viszony között, sokféle életstratégiát követve egzisztált. Az SZTM azonos absztrakciós szintű pozitív, logikailag *kontrárius ellentetteje az anyagi termelési mód lehetne, ehhez képest ilyen társadalmi-gazdasági alakulatot azért nem ismerünk*, mert mindegyik egyidejűleg anyagi és szellemi. Az arányváltó tendencia – igazsága ellenére – nehezen fordítható át minőségi ugrásba, a szellemi termelőerők szerves áttörésébe. Éppen azért, mert a *bérmunka – tőke ellentmondása egy olyan újratermelő mozgásforma*, viszonyrendszer, amelyben egyfelől *minden szellemi termék áruformát ölt*, másfelől ennek *előállítója éppúgy bérmunkás* (bár nagyon különböző befolyással, jövedelemmel és presztízzsel rendelkező alkalmazott, értelmiségi vagy tudós), mint a fizikai termelésben vagy szolgáltató szektorban munkálkodóké. A termelés személyi és tárgyi feltételeinek öngazdátó köztulajdoni formákban történő egyesítése ezért nem mulhat pusztán azon, hogy ezek a tárgyi feltételek egyre nagyobb mértékben tudásalapúak, és a szellemi termelést végzők növekvő öntudata kiterjed saját társadalmi viszonyaik alakítására. Tudniillik utóbbi tényező nagy

szerepet kap a szerzőpár transformációs magyarázatában, pl.: „nem a *tudásárak* kényszerítik ki nem-tökés használatukat, hanem *termelők*, ha ráébrednek *saját érdekeikre*”, ti. arra, hogy „*nincs szükségük a tőkére*”. A munka társadalmi felszabadításának Kautsky–Lenin-féle elgondolásában a kívülről bevitt osztálytudat kapott központi szerepet, itt a szellemi termelők *belülről kikínlódott öntudata* képviseli a szubjektív, történelemformáló tetterőt.

Summa summarum: azt gondoljuk, hogy abból, hogy a politikai forradalom nem lehet a társadalmi forradalom pótléka – hiába gondolták ezt egykor a cselekvő ágensek Kelet-Európában, és volt is ennek felhajtóereje egy jó ideig –, még nem következik a fordítottja, ti. az, hogy ahol a termelési mód elemeként kibontakozik a termelőerők forradalma, akár SZTM-ként, akár máshogyan, politikai aktorok cselekvése nélkül maguktól kialakulhatnak a változásnak megfelelő új termelési viszonyok, a nekik megfelelő közösségi alakzatokkal, és egy szociálisan igazságos (tehát a részmunka-összmunka ellentétét felszámoló, szabad egyéniségeket kifejlesztő, de osztályszintű egyenlőtlenségek nélküli) és demokratizált intézményrendszer jöhetne létre. (Bár jó lenne, ha mi tévednénk).

Qui vivra, verra.

Jegyzetek

- ¹ Szalai Erzsébet kiváló meghatározása szerint: „*értelmiségieknek tekintem azokat a társadalmi szereplőket, akik egyfelől egy sajátos transzkontextuális tudás birtokosai, másrészt társadalmi pozíciójukat kizárólag eme sajátos tudás biztosítja*. Ezen értelmezés szerint egyfelől az értelmiségi lét nem feltétlenül kötődik a »magas« képzettséghez – ha egy cipész arról elmélkedik, hogy a cipődivat változása hogyan függ össze a kor általános ízlésének változásával, akkor értelmiségi funkciót tölt be, ezzel szemben az a történész, aki az általa vizsgált korszak problémáit nem helyezi bele egy átfogó történelmi folyamatba, legfeljebb csak szakembernek tekinthető. [...] E logika alapján azok az általános iskolai tanárok, akik a gyermekeknek komplex, átfogó tudást közvetítenek, és így tevékenyen részt vállalnak azok alkotó kreativitásának fejlesztésében, a legklasszikusabb értelemben vett értelmiségi tevékenységet végzik.” Szalai Erzsébet: Tudás, kritikai értelmiség – apokaliptikus csillagkép után. In Szalai Erzsébet (szerk.): *Ezredváltó dilemmák Magyarországon*. 2000, Új Mandátum, 230.
- ² Az eredeti szöveg *félkövér*, illetve *dőlt félkövér* írásmódját itt és a további idézetek esetében is – a szerzők jóváhagyásával – mellőztük. (A szerk.)
- ³ Tegyük hozzá: az általában vett tőke – az ösztőke – mellett nem is világos az összefüggés: attól, hogy az egységnyi termék olcsóbbá válik, nincs veszélyeztetve a kapitalizmus. Még nőhet is a profit tömege, ha az olcsóbbá váló termékre lesz fizetőképes kereslet.
Ha a tőke kifejezésen pedig az állandó (C) – és *nem* a változó (V) *nem* az ösztőke (c+v) – elemekre gondolunk, akkor az állandó tőkeelem-összetevő

viszonylagos csökkenése az információs forradalom nyomán a profitráta (m/c+v) történelmileg süllyedő tendenciájával szembeni *ellentendenciaként* értelmezhető (amely feltehetően hosszabbítja a kapitalizmus élettelehetőségeit).

- ⁴ Lásd erről: Szigeti Péter: Emberi jogunk-e a tulajdonjog? *Állam- és Jogtudomány*, L/3. 2009. A közösségi tudásvagyon tulajdonjoga című rész; elektronikus elérhetősége: *Társadalomkutatás – mi végre?* <http://mek.oszk.hu/09900/09957/>.

